

УДК 821.161.2

Тетяна Ніколаюк

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри культури*

і соціально-гуманітарних дисциплін НАОМА

Феномен Т. Г. Шевченка в оцінках представників царської влади

Анотація. На основі історичних документів у статті досліджені заходи царського режиму Російської імперії, спрямовані на викорінення творчості Тараса Шевченка з культурного життя та пам'яті українського народу. Також автор звертає увагу на актуальність теми в наш час.

Ключові слова: 200-річчя з дня народження Тараса Шевченка, феномен Тараса Шевченка, боротьба царизму проти Тараса Шевченка.

Актуальність теми. Упродовж двох століть Тарас Шевченко є духовним світочем українського народу. У його творчості закодовані глибинні основи буття українського народу, його віковічні коди відтворення і воскресіння з тимчасових періодів бездержавності й неволі. Саме тому проти нього так люто борюся царський режим, всіляко намагаючись заборонити поширення впливу творчості Шевченка на народні маси.

У цій боротьбі царизм використовував усі можливі засоби – від арешту і заслання Шевченка із забороною писати і малювати, до заборони помертню вшановувати пам'ять Кобзаря і публікувати його твори.

На основі історичних джерел нами висвітлено боротьбу царського режиму Росії проти творчості і пам'яті Великого Кобзаря. Боротьба царизму проти творчості Шевченка – це, по суті, боротьба проти українського народу, його самостійницьких змагань, яка, продовжуючись віками, триває й донині. Вкрай актуальною вона є сьогодні, коли імперська Росія Путіна веде війну проти незалежної України. Ми повинні знати історію, аби робити з неї правильні висновки, знати своїх ворогів і методи їхньої боротьби з нами.

Мета статті – висвітлення боротьби царизму проти творчої спадщини і пам'яті геніального поета Тараса Шевченка, його впливу на український народ.

Виклад основного матеріалу. 9 березня 2014 р. Україна відсвяткувала 200-річчя з дня народження великого Кобзаря, видатного сина українського народу – Тараса Шевченка, який все своє життя боровся з царизмом і його кріпосницькою політикою. Як демократ він бачив нерозривний зв'язок і спільність цілей можновладців з царем. Він добре розумів, що органи царської влади зверху донизу захищають інтереси панів, допомагають їм «законним» чином гнобити й експлуатувати селян.

Творчість Тараса Шевченка була сприйнята українським народом як народна, адже своєю поезією Кобзар вперше за довгі століття кріпацтва і поневолення зумів пробудити бунтівний козацький дух українського народу, його жагу до волі, де *«на оновленій землі врага не буде, супостата, а буде син, і буде мати, і будуть люде на землі»* [1]. Шевченкові вдалося розбудити зі сну могутню народну силу, яка віками була пригнічена царизмом. У його творчості вперше український народ – це народ з героїчним минулим, зі своєю історією, традиціями, мовою, піснями. І як пророк Шевченко не сумнівався, що такий народ порве кайдани кріпацтва, і його майбутнє – у «сім'ї вольній, новій». Пророчі слова справдилися, Україна здобула незалежність, і, попри шалений опір імперської Росії, торує свій шлях до сім'ї європейських народів.

Нищівно тавруючи феодально-кріпосницький лад Росії, поет-демократ закликав до визвольної війни українського народу проти царату та панів, згадуючи героїчне козацьке минуле у своїх поемах «Іван Підкова», «Гамалія», «Тарасова ніч» та «Гайдамаки». Його творчість міцно пов'язана з національними традиціями. Відчуючи величезну духовну силу і бунтарський дух, російська великодержавницька критика почала одразу ж цькувати Кобзаря і його творчість, називаючи «музицьким поетом». Тому не дивно, що після його смерті царизм негайно розпочав політику нівелювання пам'яті Шевченка.

Тарас Шевченко помер 26 лютого (за старим стилем) 1861р. в Санкт-Петербурзі. 2 березня був похований на петербурзькому Смоленському кладовищі, але вже на початку травня 1861 року на вимогу передової української громадськості, а також відповідно до заповіту самого Шевченка, труну переправили для поховання в Україну – через Київ до Канева.

Тисячі українців вийшли попрощатися з поетом, віддаючи шану і висловлюючи свою любов. Також дуже ретельно готувалася до зустрічі тіла поета і ганебна царська влада Києва. 7 травня, коли труну доставили до міста, київська влада дозволила відспівувати тіло поета в церкві Різдва на Подолі лише без права виголошення будь-яких промов. А вже 8 травня київський губернатор П. Гессе вимагав від начальника канівської поліції «повідомити про зміст доповіді студентів на панахиді і забезпечити порядок» [2, с. 263]. 10 травня труна з тілом Кобзаря прибула до Чернечої Гори в Каневі, де всенародну скорботу гаряче висловила молодь, передусім студентство. Це серйозно стурбувало владу, яка намагалася виявити й покарати студентів, котрі виступали на похоронах. Начальник канівської повітової поліції доповідав київському губернаторові про те, що «було 2000 осіб, проголошено доповіді про майбутнє визволення Малоросії» [2, с. 105].

Вкрай налякані могутнім виявом любові до велетня народного духу, урядові кола запанікували, заговоривши про «змову» на могилі Шевченка «малоросів з метою розпочати різну поміщиків, таку як в Гайдамачину». Поліцейські почали слідкувати за організатором поховання, другом поета, художником Г. Честахівським, який, за їхніми донесеннями «переховував у могилі Шевченка ножі» для майбутнього селянського повстання, а також розповсюджував

серед селян книгу з поемою «Гайдамаки». Панічний страх поміщиків перед можливим повстанням селян Правобережжя, які могли винищити їхні родини ножами, призвів до введення 28 липня до Канева урядових військ донських козаків та арештів неблагонадійних селян [2, с. 268–288].

Через бунтівну літературну спадщину Шевченка небезпечним для царату стало навіть вшанування його пам'яті. Вже через рік після смерті поета цар Олександр II особисто вилучає ім'я Кобзаря зі списку діячів для пам'ятника «Тисячоліття Росії», що був споруджений у Новгороді. Замість Шевченка на пам'ятнику зобразили російського поета Державіна, відомого своїми похвальними одами монархічній абсолютній владі, яку уособлювало правління антиукраїнської правительки Катерини II [2, с. 314–315]. На це відгукнувся саркастичною статтею видатний російський громадський діяч і письменник О. Герцен, який 22 серпня 1862 р. у газеті «Колокол» затаврував і нищівно висміяв негідний вчинок царизму щодо Кобзаря [3, с. 230].

Проте царській владі не вдалося досягти своєї мети і викреслити з пам'яті народу творчість Кобзаря. Його могила мала стати місцем народного поклоніння. Тому тогочасна влада не бажала бачити могилу поета впорядкованою. У березні 1863 року двоюрідний брат Тараса Шевченка Варфоломій Шевченко звернувся до царських урядовців за дозволом впорядкувати місце поховання поета та поставити хрест на могилі. Однак, вже після початку будівництва муру у 1865 році, коли Варфоломій вклав чималі кошти, київський генерал-губернатор О. П. Безак, разом з канівським головою заборонили подальші роботи. Внаслідок цього невисохлий мур був пошкоджений морозами [2, с. 493–494].

І тільки у грудні 1869 року під тиском громади було укладено контракт, згідно з яким Канівська міська дума віддала Варфоломію Шевченку у володіння (за плату) півдесятини землі біля могили Кобзаря з дозволом розвести сад, поставити пам'ятник, встановити огорожу, побудувати невелике приміщення для охорони та встановити залізний хрест. Але через нестачу коштів Варфоломій встиг поставити на могилі Тараса Григоровича лише дерев'яний хрест. Надалі впорядкування місця поховання Кобзаря майже припинилося, могила почала руйнуватися, а в жовтні 1882 р. згнив і впав хрест.

І лише 1883 року знайшовся землевласник-меценат В. Тарновський, який надав для впорядкування могили поета 500 рублів. Варфоломій, маючи попередньо узгоджений з канівським міським головою контракт, у травні цього ж року розпочав підготовчі роботи для подальшого впорядкування могили Кобзаря, запросив інженера та замовив залізний хрест. Але вже 27 червня 1883 р. київський генерал-губернатор С. М. Гудим-Левкович заборонив розпочате будівництво на могилі Тараса Шевченка, тому для продовження робіт потрібне було втручання громадськості [2, с. 495–496].

Однак, побоюючись бунтівного впливу творчості Шевченка на громадськість, 20 січня 1884 р. київський генерал-губернатор С. М. Гудим-Левкович доповідав царському урядові, що під час запланованого освячення могили Шевченка, після ліквідації заповідяних часом руйнувань, можливі «сходки хох-

ломанів», «доповіді, які будуть промовлятися малоросійською мовою», а також багатолюдна демонстрація. Тому царський урядовець запропонував владі ввести до Канева війська, які можна було б задіяти проти людей [2, с. 497–498]. Особливо ганебним виглядає заборона С. М. Гудим-Левковичем напису на надмогильному хресті:

*«Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время люте,
В остатню, тяжкую минуту
За неї Господа моліть»* [2, с. 310].

Бажання царизму викоринити пам'ять про Т. Г. Шевченка та не допустити знайомство широких народних мас з його творами, отримало підтримку і серед духівництва. Так, у 1861 році на вимогу київського митрополита Арсенія (Ф. П. Москвіна), члена Святішого синоду із Костроми, було вилучено з народних училищ складений Кобзарем «Южно-русский букварь» [2, с. 298–299]. У грудні 1910 року архієпископ харківський і охтирський Арсеній (О. Д. Брянцев) благав Святіший синод заборонити продаж «Кобзаря» у Харкові та Харківській губернії як антирелігійний і антиморальний. Церковників підтримав Петербурзький комітет у справах друку, який припустив заарештувати книги, зробити в них вирізки і піддати судовому переслідуванню видавців [2, с. 302–303].

Тимчасовий комітет у справах друку в Києві також наклав арешт на «Кобзар» Шевченка видавництва «Криниця» та притягнув до судової відповідальності видавця [2, с. 311].

У 1914 році наближалось 100-річчя з дня народження Т. Шевченка. Українська громадськість ще на початку століття (1904 р.) почала вимагати від уряду дозволу для спорудження гідного пам'ятника поетові. Так, у вересні 1904 року члени повітового земського зібрання міста Золотоноша Полтавської губернії, бажаючи вшанувати пам'ять Шевченка, створили фонд для збору коштів по всій імперії на спорудження пам'ятника Кобзареві у Києві. Міністр внутрішніх справ Російської імперії П. Дурново 22 квітня 1905 року сповістив полтавського губернатора про надання дозволу на збір коштів для увічнення пам'яті поета лише в межах Золотоніського повіту [2, с. 315]. Але вже з 1906 року, під тиском революційних подій в Росії, міністр внутрішніх справ П. Дурново дав дозвіл і Полтавській губернській земській управі відкрити підписку на збір коштів на пам'ятник Тарасові по всій імперії. Згодом і Київська міська дума, створивши свій комітет, приєдналася до Полтавської без дозволу урядовців [2, с. 321–324].

Однак царських урядовців Києва злякав такий розмах загального вияву всенародної шани поетові-революціонерів. І вже 19 липня 1911 року відомий реакціонер, київський генерал-губернатор Ф. Трепов сповіщав не менш «заятого» великодержавника, прем'єр-міністра Російської імперії П. Столипіна про наявність у київської громади майже 93 тис. карбованців для спорудження

пам'ятника Шевченкові та про оголошення об'єднаним київським комітетом міжнародного конкурсу на створення ескізу пам'ятника.

Як наслідок, П. Столипін особливим розпорядженням МВС визнав об'єднання Полтавського і Київського комітетів для збору фінансів на вшанування Кобзаря незаконним і призупинив збір пожертв на пам'ятник [2, с. 324–326].

Російські шовіністи у Києві всіляко перешкоджали роботі із вшанування пам'яті Кобзаря. Під їхнім тиском було змінено місце розташування пам'ятника. Київська Дума вирішила будувати пам'ятник на майдані біля Михайлівського Золотоверхого монастиря, але через супротив «Клубу російських націоналістів» у грудні 1912 року місце встановлення майбутнього пам'ятника Шевченкові перенесли на околицю (Караваєвський майдан у єврейському кварталі) [4].

23 січня 1914 року, після звернення голови київського губернського відділу чорносотенного «Союза русского народа» священика (?). Алабовського до міністра внутрішніх справ М. Маклакова з вимогою вжити негайних заходів для припинення спорудження пам'ятника «религиозному и политическому анархисту Шевченке» у Києві, «департамент общих дел» МВС направив київському генерал-губернаторові директиву про заборону спорудження пам'ятника Шевченкові [5]. А Святіший синод заборонив панахиду «по рабу Божьему Тарасу» у церквах 25 лютого 1914 року (у день народження поета за старим стилем) [6].

Таким чином, Шевченко постав як феномен незламності духу українсько-го народу, його прагнення до свободи і незалежності, бунтівний народний кобзар, співець свободи, який прорік:

*Воскресну нині! Ради їх,
Людей закованих моїх,
Убогих, нищих... Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово [7].*

Саме тому його так боялася царська влада Росії (як і зараз боїться імперська Росія), саме тому Росія робила (і робить сьогодні) все, аби витравити з пам'яті українського народу його дух, його славне минуле, його мову.

Висновок. Таким чином, ані арешти, ані заслання, ані заборона писати і малювати не зламали духу поета і художника. Упродовж життя його супроводжували цькування з боку офіційних критиків; його боялися навіть після смерті: заборона оголошувати промови на могилі, переслідування організаторів похорону (особливо молоді), вилучення прізвища зі списку діячів для пам'ятника «Тисячоліття Росії» у Новгороді, перешкоджання впорядкуванню могили митця. Страх можновладців дійшов до того, що вони вважали за по-

трібне на час освячення могили ввести війська, а ще перед цим заборонили напис (рядки з поезії самого поета) на надмогильному хресті. До боротьби з українським духом залучили і духівництво, чіми стараннями було накладено арешт на Шевченків «Кобзар», а видавців піддано судовому переслідуванню.

Але, як писав Кобзар, *«не вмирає душа наша, не вмирає воля»* [8]. І так буде завжди, допоки над землею України вставатиме Сонце і лунатимуть пісні і слова Великого Кобзаря.

1. *Шевченко Т. Г.* І Архимед, і Галілей : [вірш] / Тарас Шевченко // Кобзар. – Рівне, 2004. – С. 566.
2. Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах. – Київ : Держ. вид-во політ. літ., 1950. – 515 с.
3. *Герцен А. И.* Собрание сочинений. В 30 т. Т. 16. Статьи из «Колокола» и другие произведения 1862 – 1863 годов / [ред. Я. Э. Эльсберг ; коммент. И. М. Белявской и Э. С. Виленской]. – Москва : Академия наук СССР, 1959. – 529 с.
4. «Киевлянин» // № 15, 1911 г.
5. «Подольнин», 30/01/1914 г.
6. «Новое время», 12.02.1914 г.
7. *Шевченко Т. Г.* Подражаніє 11 псалму : [вірш] / Тарас Шевченко // Кобзар. – Рівне, 2004. – С. 524.
8. *Шевченко Т. Г.* Кавказ : [вірш] / Тарас Шевченко // Кобзар. – Рівне, 2004. – С. 245.

ФЕНОМЕН Т. Г. ШЕВЧЕНКО В ОЦЕНКАХ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ ЦАРСКОЙ ВЛАСТИ

Татьяна Николаюк

Аннотация. На основании исторических документов исследованы мероприятия царского режима, направленные на искоренение творчества Тараса Шевченко из культурной жизни и памяти украинского народа. Также автор обращает внимание на актуальность темы в наше время.

Ключевые слова: 200-летие со дня рождения Тараса Шевченко, феномен Тараса Шевченко, борьба царизма против Тараса Шевченко.

THE PHENOMENON OF TARAS SHEVCHENKO IN THE ESTIMATES OF THE REPRESENTATIVES OF TSARIST REGIME

Tetiana Nikolaiuk

Annotation. Based on historical documents, the actions of tsarist regime aimed at the eradication of Taras Shevchenko works from cultural life and the memory of the Ukrainian people are investigated. The author also draws attention to the relevance of topics in our time.

Keywords: Bicentenary of Taras Shevchenko, the phenomenon of Taras Shevchenko, the tsarism struggle against Taras Shevchenko.